

ΕΝΑ ΔΩΡΙΚΟ ΚΑΤΑΛΟΙΠΟ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΡΟΜΑΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΕΚΤΟΥΣ ΤΗΣ ΚΑΛΑΒΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΣΙΚΕΛΙΑΣ, ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΟ ΑΡΑΒΙΚΟ

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων τῆς Κάτω Ἰταλίας μπαίνει σὲ νέα φάση ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόσφατη δημοσίευση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰταλοῦ συναδέλφου Ο. Parlange¹, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ καταρρίψει τὴ θεωρία τοῦ Rohlf's καὶ νὰ ἐνισχύσει ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ τὴν ἀποψη τῆς βυζαντινῆς προέλευσης τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν γλωσσικῶν νησίδων τοῦ Σαλέντου καὶ τῆς Καλαβρίας.

Περιμένοντας τὴ δημοσίευση τοῦ βιβλίου μου, ποὺ δίνει μιὰ γενικότερη ἀπάντηση στὴ θέση τοῦ Parlange², δὲ θεωρῶ ἄσκοπο νὰ πραγματοποιῶ ἐδῶ ἓνα λεξιλογικὸ ζήτημα, ποὺ δείχνει ὅτι, ἂν στὴν ἐρμηνεία τοῦ πλούσιου ὕλικου, ποὺ δημοσίευσε ὁ Rohlf's, ὑπάρχουν σφάλματα, ποὺ ἢ διόρθωσέ τους ἀδυνατίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία του γιὰ τὴν προβυζαντινὴ καταγωγὴ τῶν σημερινῶν κατωϊταλικῶν ἑλληνικῶν, δὲ λείπουν ὅμως καὶ οἱ περιπτώσεις, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Rohlf's ἐρμήνευσε ἐσφαλμένα ὕλικὸ ποὺ ἐνισχύει τὴ θεωρία του.

Πρόκειται γιὰ τὴ λέξη *zákkanu* - *zákkanu* (καὶ τὶς συγγενεῖς), ποῦ, ὡς προσηγορικὸ καὶ τοπωνύμιον, βρίσκεται στὴν ἑλληνικὴ διάλεκτο τῆς Καλαβρίας καὶ στὶς ρομανικὲς τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας.

Γιὰ νὰ κάνω εὐκολώτερη στὸν ἀναγνώστη τὴν παρακολούθηση τῆς συζήτησης ποὺ θὰ ἀκλουθήσῃ, παραθέτω κατὰ τὴ χρονολογικὴ του σειρά ὄλο τὸ ὕλικὸ ποὺ δημοσιεύτηκε στὶς πληρέστερες συλλογές.

Ἦδη στὴ μελέτη του *Die Quellen des unteritalienischen Wortschatzes*³, καταλέγοντας τὰ ἀραβικὰ δάνεια τῶν διαλέκτων τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας, ὁ Rohlf's γράφει :

sàkan «Wohnort», «Wohnung».

¹ Sui dialetti romanzi e romaici del Salento, δημοσιευμένο στὸ *Memorie dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere, Scienze Morali e Storiche*, τόμ. XXV - XVI τῆς σειρᾶς III, σ. 93 - 200, Μιλάνο, Hoepli, 1953.

² Βλ. προσωρινὰ τὴ βιβλιοκρισίᾳ μου, *Ἑλληνικά* 14 (1955 - 56) 213 - 218.

³ *Zeitschrift für romanische Philologie* 46 (1926) 151.

sizil. *zákkanu* «luogo dove si ricoverano le bestie», (in Vita) *tsákkanu* «Hürde für Kälber»¹. Auch kalabr. *tsákkanu* «quella parte dell'ovile dove si chiudono gli agnelli», basil. (in Saponara) *zakkaniello* «abituro del maiale».

Τὴν ἴδια χρονιά, στὴ μελέτη La terminologia pastorale dei Greci di Bova (Calabria)², ὁ Rohlfs σημειώνει :

zákkanu n. «recinto da tenervi le capre e le pecore», calabr. (per tutto il territorio) *zákkanu*³ «quella parte dell'ovile dove si chiudono gli agnelli per tenerli separati dalle pecore», sicil. *zákkanu* «recinto per tenervi vitelli o agnelli». Dall'arabo *sákan*⁴ «dimora, abituro», Rohlfs, Zeitschrift f. rom. Phil., 46, 151.

Ἐπίσης ἴδιος συγγραφέας στὸ Διζionario dialettale delle Tre Calabrie, Μιλάνο - Χάλλη, 2 (1934) 405, παρέχει τὸ ἀκόλουθο ὄλικό :

A'. *zaccanare* (Melissa, τῆς ἐπαρχίας Catanzaro) v.a. «separare gli agnelli dalle pecore».

zaccaneddu (S. Pantaleone, τῆς ἐπαρχίας Reggio) m. «recinto in cui si chiudono gli agnelli».

záccanu (Cosenza, Reggio) m. «recinto nell'ovile dove, separati dalle madri, si chiudono gli agnelli».

¹ Σε ὁποσμείωση προσθέτει : «Zur begrifflichen Entwicklung vgl. das oben (nº 27) unter *márqad* Gesagte». Σημειώνονται δὲ στὸν ἀριθ. 27 (αὐτόθι, σ. 149) τὰ ἀκόλουθα, πού θά μᾶς χρειαστοῦν παρακάτω : *márqad* «Schlafplatz», «Ruhestätte». Sizil. (auf der ganzen Insel) *márkatu* «Hirtenstand», «Ort, an welchem die Schafhirten ihre Hürden aufgeschlagen haben»...

² Revue de Linguistique romane 2 (1926) 295.

³ Ἡ κώφωση οἶον εἶναι γενική στίς κατωῦταλικές ρομανικές διαλέκτους. Δὲν ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικὴ προφορά οἱ γράφες μὲ *k* ἢ *c* (*zákkanu*, *záccanu*), οὔτε τὰ *z*, *ts*.

⁴ Στὸ *K. Lokotsch*, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs, Χαϊδελβέργη 1927, σ. 142 (ἀριθ. 1786) ἀναφέρεται : Ar[abisches] *sakana* : «wohnen», hieraus siz. *záccanu* «Umzäunung, in die die Hirten abends ihre Herden führen». Ἐπίσης συγγραφέας παραπέμπει στῶν *E. de Gregorio* e *Chr. F. Seybold*, Glossario delle voci siciliani di origine araba. In Studi glottologici italiani III, Palermo 1903, σ. 249, ἀπ' ὅπου πῆρε τὴν ἐτυμολογία. Ὡστε ἡ ἀναγωγή τῆς λέξης στὴν Ἀραβική, πού τὴν δέχτηκαν ὅλοι ὅσοι κατάγιναν μ' αὐτὴν, ὀφείλεται στοὺς *De Gregorio* - *Seybold*. Ὁ Rohlfs ὡστόσο ἔχει ἐκφραστῆ (*Zeitschr. f. rom. Philol.* 46 [1926] 152, σημ. 1) ὡς ἐξῆς γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ καὶ τίς ἀνάλογες : «Eingehender untersucht sind die in den sizilianischen Mundarten eingestreuten Sprachelemente, freilich in nicht immer sehr kritischer Weise, von *G. de Gregorio* e *Chr. Seybold*, Glossario delle voci di origine araba (Stud. glott. ital. III, 225-251) und *P. G. Maria d'Aleppo* e *G. M. Calvaruso*, Le fonti arabe nel dialetto siciliano, Roma 1910».

záccanu (Catanzaro, Reggio), *záccunu* (Reggio) «ovile», *záccunu* (Cosenza) «recinto inanzi al porcile»; ar[abo] *sákan* «abitazione».

B'. *záccanu* (Cosenza) m. «pezzetto di terreno di poco valore», *záccanu* (Cosenza) m. «pietra grossa»; ar[abo] *sáhra* «roccia».

Στὸ Scavi linguistici nella Magna Grecia, Χάλλη-Ρώμη 1933, σ. 210, ὁ Rohlfs ἀναφέρει τὸ τοπωνύμιον *Zaccanopoli* (Catanzaro): calabr. *záccanu* «mandria» ἐ πόλεις «città»¹.

¹ Ἐξ ἄλλου ὁ G. Alessio² ἀναφέρει μιὰ σειρά τοπωνύμια τῆς Καλαβρίας, πού τὰ ὑπάγει κάτω ἀπὸ ἀραβικὸ λῆμμα ὡς ἐξῆς:

sakana (ar[abo]) «abitare» Lok[otsch] 1786; cfr. cal[abrese] *záccanu* «gagno, ovile»: —R. *Záccano* (CH. IV). M.—(52 C₃), M.—a Deda (47 A₄) n. 1136, —i (Cau.); εἰς τὸπον λέγόμενον τζάγκανον, Ajeta, a[nno] 1268, Tr[inchera] 441; *Zaccanopoli* n. 4209¹; || —*ellu*: *Zakkan'edu* (Cau.).

² Ἄν ἐξετάσουμε τώρα τὴ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῆς χρήσης, βλέπουμε ὅτι ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται πολὺ συχνὰ στὴν Καλαβρία, ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τοῦ Reggio ὡς τὴν ἐπαρχία τοῦ Catanzaro (per tutto il territorio, ὅπως λέει ὁ Rohlfs). Στὴν Καλαβρία ἀκόμα ἡ λέξις ἀπαντᾷ συχνὰ καὶ ὡς τοπωνύμιον, πράγμα πού οἱ συλλογεῖς δὲ σημειώνουν γιὰ τὴν Σικελία, ὅπου γενικὸς ὄρος γιὰ τὴν ἔννοια «μαντρί» (ὄχι ὅμως καὶ μοναδικὸς) εἶναι ἡ ἀραβικὴ λέξις *márqad*³. Εἶναι ἐπίσης σημαντικὸ ὅτι στὴν Καλαβρία ἀπαντᾷ συχνότατα ἡ λέξις μετὰ τὴ σημασία «τμήμα τοῦ μαντριῦ, στὸ ὁποῖο κλείνονται τὰ ἀρνιά γιὰ νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τίς μητέρες τους», ἡ ὁποία, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, εἶναι ἡ ἀρχαιότερη, ἐνῶ οἱ σημασίες «μικρὸ τμήμα γῆς μικρῆς ἀξίας» καὶ «μεγάλῃ πέτρα», πού ἀνάγονται ἀπὸ τὸν Rohlfs στὸ ἀραβικὸ *sáhra*, δὲν ἀπαντοῦν στὴ Σικελία, ὅπου ἡ ἀραβικὴ ἐπίδραση εἶναι πολὺ μεγαλύτερη⁴,

¹ Ὁ Alessio (βλ. ἀμέσως ἐπόμενη σημείωση) σ. 442 (ἀριθ. 4209) ἀνάγει τὸ τοπωνύμιον *Zaccanopoli* στὸ ἐλληνικὸ ἐπώνυμον *Ζαχαρόπουλος*, τὸ ὁποῖο νομίζει ὅτι ἀλλοιώθηκε φωνητικὰ ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ καλαβρέζικου *zákkanu*, ἀναφέρει δὲ τοὺς ἀναφερόμενους ἀπὸ παλαιότερους τύπους *Zaccarópole* (1601) καὶ *Zacharopolis* (1737) καὶ θεωρεῖ τὴν ἐτυμολογία τοῦ Rohlfs ὡς «errore grossolano» (Αὐτόθι, Εἰσαγωγή, σ. X).—*Ζαχαρόπολις* ἀναφέρεται καὶ στοῦ Σ. Ζαμπέλιου, Ἰταλοελληνικά..., Ἀθήνα 1864, σ. 54. Δὲν εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι πρόκειται γιὰ μεταβολὴ τῆς λέξεως *Ζαχαρόπολις* ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ *zákkano*, -u καὶ ὄχι γιὰ παρετυμολογία ἀπὸ τοὺς λογίους, πού παραδίδουν τοὺς ἄλλους τύπους (μετὰ τὴν ἀρχαία τριτόκλιτη κατάληξις -ις!).

² Saggio di toponomastica calabrese, Φλωρεντία 1939, σ. 363 (ἀριθ. 3517).

³ Βλ. ἀνωτ., σ. 27, σημ. 1.

⁴ Βλ. κατωτ., σ. 30.

άλλα μόνο στην Cosenza της επαρχίας του Reggio της Καλαβρίας.

Όπωςδήποτε και οι δύο έρευνητές που μας παρέχουν το σχετικό υλικό δέχονται την άραβική καταγωγή της λέξης. Ο Rohlfς μάλιστα, στηριζόμενος στη μεγάλη σημασιολογική διαφορά που παρουσιάζουν τα λήμματα του («μαντρί», «πέτρα»), τα χωρίζει: έτυμολογικά και ανάγει τις λέξεις που παραθέσαμε (σ. 27 και 28) κάτω από το στοιχείο Α' στο άραβικό *sakan* «κατοικία», ενώ τις λέξεις του στοιχείου Β' τις ανάγει στο επίσης άραβικό *sahra* «βράχος».

Όμως άξεπέραστες φωνητικές δυσκολίες αντιστρατεύονται στον έτυμολογικό χωρισμό των σημασιολογικά ποικίλων αυτών λημμάτων. Φωνητικά δηλαδή είναι εύκολο το πέρασμα του άραβικού *sakan* σε *záccano*, -u. Άλλά πώς θα έξηγηθη ή προσαρμογή της άραβικής λέξης *sahra* στον τύπο *záccano*, -u στα καλαβρέζικα; Πώς θα έξηγηθη ή ύπαρξη *cc*, αντί *r*, και το επίθημα με *n* της λέξης¹;

Νομίζω λοιπόν πώς ή έτυμολογική άρχή των τόσο διαφορετικών σημασιολογικά λέξεων που παραθέσαμε είναι κοινή. Θα μπορούσε μάλιστα να υποθέσει κανείς πώς και το τοπωνύμιο *Zaccanopoli* είναι δυνατό να ανάγεται σε **zaccanopulo*, υποκοριστικό του *záccano*, -u². Σ' αυτό όμως θα μας διαφωτίσουν και εσα θά εκθέσουμε παρακάτω.

Η έτυμολογική διάσπαση των λημμάτων *záccano*, -u από τον Rohlfς όφείλεται στο ότι ο Γερμανός έρευνητής, ζητώντας την άρχή τους και παρασυρόμενος, όπως και άλλοι οι άλλοι, από τους De Gregorio-Seybold,

¹ Ο K. Lokotsch, Etym. Wörterb. europ, Wört. orient. Urspr., άριθ. 1766, σημειώνει τα έξής για την προσαρμογή της άραβικής αυτής λέξης στις ευρωπαϊκές γλώσσες που την δανείστηκαν, από τις όποιες όμως λείπει ή Ιταλική: *sahrá*: «Wüste» [δχι βράχος]

hieraus [portugiesisch] *safara çafara* «steiniges Gelände», pg. *safaro*, splanisch) *zahareño* «störrisch, schwierig zu zähmen» (von Falken gesagt); fr[anzösisch] *le sahara*, d[deutsch] *Sahara* «die grosse nordafrikanische Wüste.— Όστε στη θέση του άραβικού *h*, στα Ισπανικά, γαλλικά, γερμανικά ύπάρχει *ha* και στα πορτογαλλικά *fa*. Το *r* διατηρείται παντού. Τέλος *n* (*ñ*) παρουσιάζει μόνο το Ισπαν. επίθετο *zahareño* «ένοχλητικός, δύσκολος να έξημερωθής», αλλά τό *ñ* αυτό δεν άνήκει στο σωμα της λέξης, παρά στο επίθημα που παίρνει το παράγωγο άπ' αυτήν επίθετο. Έξ άλλου σε άραβικές λέξεις με *h*, που δανείστηκαν οι οικεικοί πληθυσμοί, βρίσκω ν' άνταποκρίνεται σύμφωνό *ç*, όμοιο με το έλληνικό. Α.χ. άραβ. *hama*, *harare*, *herra* > οικελ. *çáma*, *çarára*, *çárbya*, που άλλοτε άπαντά έξελιγμένο (άπό Ιταλική επίδραση;) και σε *k* (*káma*, *karára*). Βλ. Rohlfς, Zeitschr. f. rom. Phil. 46 (1926) 148.

² Πρβ. τα άνάλογα *zakkaniello*, *zaccanéddu* (προσηγορικά), *Zakkan'edu* (τοπων.) άνωτ., σ. 27 και 28. Στην περίπτωση αυτή προσεχτικότερη έρευνα της Ιστορίας και της μορφολογίας του τόπου θά ήταν ίσως διαφωτιστική. Βλ. και τις παρατηρήσεις μου κατωτ., σ. 38.

άνετρεξε στα αραβικά, όπου, τυχαία, απαντούν δεδομένα πιδ σύμφωνα προς τη σημερινή ποικίλη σημασιολογική εμφάνιση της λέξης στα ιδιώματα της Καλαβρίας. Είναι όμως δικαιολογημένο να ανατρέξουμε στα αραβικά, για να εξηγήσουμε έναν όρο της ποιμενικής ζωής ή τοπογραφικόν, που απαντά στη χώρα αυτή:

Τò πράγμα θά μπορούσε να εξηγηθῆ, αν ἐπρόκειτο γιὰ τὴ Σικελία, ὅπου οἱ Ἀράβες ἐγκαταστάθηκαν μονιμότερα καὶ ἡ γλῶσσα τους, ὅπως τὸ παρατήρησε ἤδη ὁ Rohlfs¹, ἄφησε κατάλοιπα σχετιζόμενα μὲ τὴν ὄρολογία τοῦ ἐδάφους, τοῦ φυτικῆς κόσμου, τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, τῆς οἰκοδομικῆς, τῆς ἀγγειοπλαστικῆς, ἐκτός, φυσικά, ἀπὸ τὴ διοικητικὴ ὄρολογία, πού δὲ λογαριάζεται, ἔταν πρόκειται γιὰ ἔρευνα ὁμιλούμενης λαϊκῆς γλώσσας.

Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι διαφορετικὸ γιὰ τὴν Καλαβρία, ὅπου ἡ ἀραβικὴ ἐπίδραση, γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, εἶναι μικρότερη. Ὁ ἴδιος ὁ Rohlfs, πραγματευόμενος τὸ ζήτημα αὐτὸ στὴν Εἰσαγωγή τοῦ Dizionario dialettale delle Tre Calabrie, τόμ. 1 (1932) 25-26, γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Per un periodo di oltre due secoli gli Arabi furono padroni della Sicilia. Di qui intrapredavano le loro guerre contro i bizantini, minacciavano le coste dell'Italia continentale e sottoponevano a tributi le città costiere. Però sarebbe erroneo ritenere che l'influenza degli Arabi nei secoli X e XI si sia manifestata esclusivamente in imprese guerresche. Gli Arabi non erano soltanto guerrieri, ma anche mercanti che sfruttavano il loro predominio politico a beneficio dell'incremento e dell'espansione del loro traffico commerciale. Da questo deriva il fatto che *proprio nelle espressioni della terminologia commerciale agisce chiaramente l'influsso arabo...*».

Ὡστε σὲ χώρα ὅπως ἡ Καλαβρία, πού, ἀντίθετα πρὸς τὴ Σικελία, δὲ γνώρισε μακρόχρονη, σταθερὴ, ἀραβικὴ κατοχὴ, εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένουμε νὰ βροῦμε δάνεια ἀναφερόμενα στὸ ἐμπορικὸ λεξιλόγιο καὶ ἔχι στὸ ἀγροτικὸ καὶ ἰδιαίτερα στὸ ποιμενικόν. Ἄλλωστε ἡ μεγάλη συχνότητα τῆς χρήσης τῆς λέξης *záccano*, -u στὴν Καλαβρία, εἶναι

¹ Zeitschr. f. rom. Phil. 46 (1926) 146-152. Ἀνάμεσα στις 51 ἀραβικὲς λέξεις τῶν σικελ. διαλέκτων, πού μελετᾶ ἐκεῖ ὁ R., ἀναφέρεται καὶ τὸ *sàkan* - *zákkanu*, πού τὸ ἀνάγει, βεβαίως, στὴν Hausbauterminologie, ὅχι ὅμως καὶ *sahra* - *zákkanu*, τὸ ὁποῖο ἀνάγεται, φυσικά, στὴν ὄρολογία τοῦ ἐδάφους (Geländeterminologie), μὰ πού δὲ βρίσκεται στὴ Σικελία, παρὰ στὴν Καλαβρία, καὶ πού, γιὰ τοὺς φωνητικοὺς λόγους πού ἐκθέσαμε, δὲν μπορεῖ νὰ χωριστῆ ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

σημείο της αὐτοχθονίας της¹, εἶναι δὲ γνωστὸ ὅτι στὴ χώρα αὐτὴ διατηρήθηκαν πολλές ἑλληνικὲς λέξεις, ἀναφερόμενες στὴν ἀγροτικὴ καὶ μάλιστα στὴν ποιμενικὴ ζωὴ².

Δὲ διστάζω λοιπὸν νὰ ἀναγάγω τὸ *záccano*, -u καὶ τὰ παράγωγα τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τῆς Καλαβρίας καὶ τῶν ρομανικῶν τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας σὲ ἓνα ἀμάρτυρο ἀρχαῖο δωρικὸ **σάκανον*, παράγωγο τοῦ οὐσιαστικοῦ *σακός* (ἰων. - ἄττ. *σηκός*) μὲ τὸ ἐπίθημα -*ανον*, ποῦ ἀρχικὰ ἐσήμαινε τὸ ὄργανο³. Γιὰ τοὺς σημασιολογικοὺς λόγους ποῦ θὰ ἐκτεθοῦν παρακάτω νομίζω ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ἡ λέξις *ašékanu*⁴ «*tavoletta che si mette nelle travi per formare i pavimenti*» ἀπὸ τὸ ἰδίωμα τῆς Piana, ἐπαρχ. Reggio, ποῦ ὁ Rohlfs τὴ σημειώνει στὸ Etym. Worterb. der unterital. Gräzität, Χάλλη 1930, ἀριθ. 2678, κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ λῆμμα Wörter unbekannter Herkunft καὶ στὴν ὑποδιαίρεση: Haus, Küche und Speisen.

Σηκός (δωρικὰ *σακός*) στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σημαίνει ἀρχικὰ τὸν «ἰδιαίτερο περιφραγμένον χώρον τοῦ μαντριοῦ, ὅπου ξεχωρίζονται τὰ ἀρνιά, τὰ κατσίκια ἢ τὰ μοσχάρια», τέλος τὸ «μαντρί»⁵. Τὴν ἴδια σημασία μᾶς παρουσιάζει στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὸ σημερινὸ ἑλληνικὸ καὶ ρομανικὸ *zákkano*, -u τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας. Ἔχουμε λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ δεχτοῦμε πῶς συνεχίζει μιὰ παράλληλη χρῆσις τοῦ *σηκός*⁶ μὲ τὸ δωρικὸ του φωνηεντισμῶ, ποῦ δὲ διασώθηκε ἀπὸ τὴ γραφτὴ παράδοση, ἡ ὁποία ὡστόσο μᾶς παρέχει τὰ ρήματα *σηκάζω*, *σηκόω* καὶ ἄλλες λέξεις τῆς ἴδιας οἰκογένειας.

¹ Μεταφορὰ τῆς ἀπὸ τὴ Σικελία ἀποκλείει ἡ ὑπαρξὴ τῆς λέξεως καὶ στὴν Κύμη καὶ Σκόρο, βλ. κατωτ., σ. 32 - 34.

² Ὁ Rohlfs τονίζει συχνὰ τὸ πρᾶγμα στὶς μελέτες του. Βλ. λ.χ. Griechen und Romanen in Unteritalien, Γενεύη 1924, σ. 96.— Scavi..., σ. 75 - 76, 134, 162.

³ Βλ. P. Chantraine, La formation des noms en grec ancien, Παρίσι 1933, σ. 196 - 200. Τὸ *ζάκανον* τοῦ Σουῖθα καὶ τοῦ Du Cange δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴ λέξις ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ.

⁴ Στὸν τύπο αὐτὸν ἡ λέξις παρουσιάζει τὶς ἀκόλουθες εὐκολοεξηγήτες φωνητικὲς τροπές: 1) προθετικὸ *a*, πιθανῶς ἀπὸ τὸν πληθ. τὰ *σάκανα*· 2) τροπὴ τοῦ *o* σὲ *š*. (Βλ. Rohlfs, Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität, Μόναχο 1950, σ. 68)· 3) τροπὴ τοῦ τονούμενου *a* σὲ *e* (πρὸς *λάπατο*) *lépato*, Rohlfs, αὐτόθι, σ. 24). Γιὰ τὸ *o* > *u*, βλ. σελ. 27, σημ. 1.— Γιὰ τὸν ἐπικρατέστερον φωνητικὸν τύπον μὲ *z* (= *ts*: *zákkano*), ποῦ καὶ ὁ Rohlfs καὶ ὁ Alessio τὸ θεωροῦν φυσικὴ ἐξέλιξις τοῦ *s*, πρὸς καὶ *krachi* > *crāži*, Rohlfs, ἔ. ἀ., σ. 68. Δίπλωσις τοῦ *k* (*zákkano*) δέχονται ὡς φυσικὴ καὶ οἱ ἄλλοι ἐρευνητές. Βλ. καὶ κατωτ., σελ. 33, σημ. 3.

⁵ Σχετικὲς παραπομπές στὰ δημηρικὰ καὶ ἄλλα κείμενα βλ. στὸ Λεξικὸν τῶν Liddell - Scott - Jones, λ. *σηκός*, καὶ κατωτ., σ. 35 - 36.

⁶ Παράλληλο πρὸς τὸ *σακός* - **σάκανον* εἶναι τὸ *ἐρκος* - *ἐρκάνη* (*ὄρκάνη*) μὲ

Στην Κοινή και στα νέα ελληνικά ή χρήση του παράγωγου ρήματος *σηκώω* - *σηκώνω*, με τη σημασία πρώτα «ζυγίζω» και ύστερα «έγειρω», πήρε τέτοια έκταση, ώστε σήμερα ή λέξη χρησιμοποιείται και στις κατωϊταλικές και στις υπόλοιπες νεοελληνικές διαλέκτους και στη σημερινή κοινή με τον ιωνικό - άττικό της τύπο¹. Στη συντηρητική όμως γλώσσα των βοσκών διατηρήθηκε κάποτε ο τεχνικός όρος *σηκός* και τα παράγωγά του, μαρτυρημένα είτε άμάρτυρα, με τον άττικό και με το δωρικό του τύπο, ως προσηγορικό ή ως τοπωνύμι.

Έτσι στην Κρήτη «σακάζω, μεταβ. και άμετάβ. = άπογαλακτίζω τα άρνια και έρίφια, δια ν' αρχίζου ν' άμέλγωσιν... Τά μικρά τότε λέγονται κατά τās πρώτας ημέρας σακασάοια και σακασάοικα, αί δέ μητέρες σακασαρές»². Στη Σκύρο *ΰισκάζω* σημαίνει «άποκόβω, άπογα-

τό ίδιο επίθημα, τό όποιο δέ διατήρησε πάντα τή σημασία του όργάνου. Πρβ. ξόανον «ξύλινο άγαλμα», *πλόκανον* «πλέγμα» (όπως λ.χ. τό καλάθι) κ.τ.λ. 'Ο P. Chantraine, έ.ά., μελετώντας τίς σημασίες του επίθηματος και τή σύμπτωσή του με άνάλογα προελληνικά μεσογειακά, σημειώνει, σ. 199: «Le suffixe de substantif - *ανο* - se trouve impliqué dans quelques très vieux mots (type *όργανον*, *ξόανον*), mais il s'est largement développé dans le langage technique et familier, où il a donné en particulier des noms d'objets et d'instruments». — Είναι πιθανότατο ότι τό **σάκανον* είχε πάρει ήδη από τήν αρχαιότητα τή σημασία «φράχτης» (πρβ. *εοκάνη* «φραγμός»), πού ύστερα, άλλοι ειδικεύτηκε («πόρτα του φράχτη» Κύμη - Σκύρος, βλ. κατωτ., σ. 34, 37 - 38), άλλου, όπως στην Καλαβρία, εδύνηθη («περιφραγμένος χώρος», όπως τό σημερινό *μάντρα*, πού σημαίνει και «φράχτης, τοίχος πού φράζει» και «περιφραγμένος χώρος».

¹ Για τά κατωϊταλικά βλ. Rohlfs, Etymol. Wörterb., άριθ. 1930, 1931.

² Σ. Ξανθουδίδης, Ποιμενικά τής Κρήτης, Λεξικογραφ. Άρχειον τής μέσης και νέας Έλληνικής 5 (1918) 275. Πρβ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ I, 79, 94. 'Ο Ξανθουδίδης λέει, σωστά, πώς τήν έννοια του «άπογαλακτίζεσθαι» τήν πήρε τό ρήμα *σακάζω*, πού είναι αρχαίο (Θ 131, Ξενοφ. Έλλην. 3. 2, 4, με τον τύπο *σηκάζω* «έδηγώ στη μάντρα, μαντρώνω, κλείνω»), γιατί ο άπογαλακτισμός γίνεται ύστερα από τό χωρισμό των μικρών από τίς μητέρες τους και τον περιορισμό τους σέ ιδιαίτερο σηκό. Στην Κρήτη υπάρχουν και άλλοι δωρικοί ποιμενικοί όροι (*σαμά* κλπ., Ξανθουδ., έ.ά.). Πρβ. και Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός τόμ. 5, Άθήνα 1952, σ. 323. — Νομίζω όστόσο πώς τό ρήμα *σηκάζω* - *σακάζω* σφίζεται με τήν αρχαία του σημασία, άλλοτε υπό τον επικρατέστερο στην Κοινή άττικό τύπο και άλλοτε, με έπηρεασμένον άπ' αυτόν, τον ντόπιο δωρικό, και στην Ίδια τήν Καλαβρία. Στο Etymol. Wörterbuch του Rohlfs, άριθ. 1931, διαβάζουμε: *sikhónno* «conservare, alzare», *sikaméno* «conservato». 'Η σημασία «conservare» είναι σίγουρα εξέλιξη του «μαντρώνω, κλείνω» (πρβ. και *σακίτας* άμνος, Θεόκρ. 1. 10 «τό κλεισμένο στό μαντρι άρνι»), ο δέ τύπος *sikaméno* δέν εξηγείται, νομίζω, παρά από τό *σακασμένος*, μετοχή του *σακάζω*, και όχι από τό *sikhónno*, πού θά έδινε *sikoméno*. Στο *sikaméno* όμως είναι φανερή ή επίδραση του *σηκάζω* (ή και του *σηκώνω*). 'Ο δωρικός φωνητικός τύπος *sákoma* (*σάκωμα* - *σήκωμα*) «contrapeso» σφίζεται με νεώτερη σημασία, ως δάνειο από τά δωρικά, στη Λατινική (βλ. Rohlfs, Scavi, σ. 248).

λακτίζω ἀρνιά και κατσικία»¹.

Στὸ χωριὸ Κάστελλο τῆς Ρόδου ὑπάρχει τοπωνύμιο «Σακός, ἀντὶ Σηκός, ἐκ τῶν ἐλαχίστων δωρικῶν λειψάνων τῶν Νοτίων Σποράδων»².

Κατὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στίς διαλέκτους τῆς Κύμης καὶ τῆς Σκύρου ἡ λέξη σηκός σημαίνει «μαντρί».

Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ δὲν ἀφήνει καμὶ ἄν ἀμφισβολία γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ὑπόθεσής μου, ὅτι τὸ *zákka-no, -u* τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας ἀνάγεται σὲ δωρικό **σάκανον*, εἶναι πῶς ἡ λέξη αὐτούσια σώζεται, καὶ μὲ τὸν ἀττικό, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δωρικό τῆς φωνητικὸ τύπο, στίς σημερινὲς διαλέκτους τῆς Κύμης καὶ τῆς Σκύρου, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀποκλείεται κάθε ἀραβικὴ ἐπίδραση, ἔχι μόνον ἀπὸ ἱστορικοὺς λόγους.

Οἱ τύποι δηλαδὴ *σάκανο* καὶ *σήκανο*, ποῦ βρίσκονται στίς δύο αὐτὲς διαλέκτους, μόνον ἀπὸ μία διττὴ ἐλληνικὴ διαλεκτικὴ παράδοση μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἄν κάναμε τὴν ἱστορικὰ ἄτοπη ὑπόθεση, ὅτι τὸ σημερινὸ κυμαίικο *σάκανο* εἶναι δάνειο ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ καὶ ἔχι παλαιότερος δωρικὸς τύπος, δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε φωνητικὰ τὸ πέρασμα τοῦ τονούμενου *a* τῆς πρώτης συλλαβῆς (καὶ μάλιστα κοντὰ σὲ συλλαβὴ μὲ ἄλλο *a*) σὲ *i* (=η) στὸ σκυριανὸ *σήκανο*.

Ἐπιπλέον ὅτι ὅσα εἶπαμε εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἀπορριφθῇ ἀναντίρρητα ἡ ὑπόθεση τῆς ἀραβικῆς καταγωγῆς τῶν κατωῖταλικῶν λημμάτων *zákka-no, -u*³. Ἐπιπλέον εἶναι ἀναγκαῖο, γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν σημασιῶν ποῦ παρουσιάζει ἡ οἰκογένεια αὐτῆ τῶν λέξεων στὴν Καλαβρία καὶ στὴ Σικελία, νὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ πῶς κοντὰ τὸ ἐλλαδικὸ ὕλικό, συνδυάζοντας τὴ σημασιολογικὴ μελέτη του μὲ τὰ δεδομένα τῆς γραφτῆς παράδοσης.

¹ Βλ. Κ. Ἀμανο, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 109. Τὸ ρῆμα ἀνάγεται σὲ ἀποσηκάζω (πρὸ ἀπογαλακτίζω). Ὁ Ἡσύχιος ἀναφέρει: «ἀποσηκώσας» ὡς ἐν σηκῷ καιακλείσας», ἐνῶ ἀποσηκάζω στὸν Νικ. Χωνιάτη, Χρον. 131 D (τέλος 12ου αἰ.) σημαίνει «ἀποβάλλω ἢ ἀποκλείω ἀπὸ τὸ σηκόν».

² Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918) 243.

³ Ἴσως δὲν εἶναι περιττὸ νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι στὴ διάλεκτο τῆς Κύμης τὸ ρῆμα σηκῶν παρουσιάζει, ὅπως στὴν Καλαβρία καὶ Σικελία τὸ *zákka-no, -u*, διπλὸ *κ*, στοὺς τύπους ὅπου διατηρήθηκε τὸ *i* τῆς πρώτης συλλαβῆς (προστακτικὴ *σήκ-κω*). Ἐξ ἄλλου ὁ ἐνεστώς τῆς ὀριστικῆς, ποῦ διαλεκτικὰ εἶναι *σκῶν-νου*, ὅπως καὶ ὁ παρατατικός, ἢ παθ. μετοχὴ κλπ., ὅταν, ἀπὸ ἐπίδραση τῆς κοινῆς, ἀποκαθιστοῦν τὸ *i*, προφέρονται μὲ διπλὸ *κ* (*σηκ-κῶν-νου*, *ἐσήκ-κων-να*, *σηκ-κωμένος*). Βλ. καὶ σελ. 31, σημ. 4.

Α'. Σκῦρος.

«Σήκανο (ν) = τὸ τοῦ σηκοῦ (τῆς μάνδρας) ἀραιὸν διὰ ξύλων θύρωμα τοῦ περιφράγματος ἢ τοῦ περιθόλου τοῦ ποιμνιοστασίου»¹.

Τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ παρέχει ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἴδια διάλεκτο τὰ ἀκόλουθα ἐρμηνεύματα: «πλεκτὴ θύρα τοῦ σηκοῦ»², «πόρτα ξυλίνη ἐν εἴδει ἐσχάρας», «παλαιὰ σαθρὰ θύρα τόπου τινός».

Ἡ λέξις ἀπαντᾷ ἀκόμα στὸ νησι δύο φορές ὡς τοπωνύμιο: 1) Σήκανο, εἰς τὸ Νύφι «διὰ ν' ἀποκλείωνται τὰ αἰγοπρόβατα εἰς τὸ Βουνόν», 2) Σήκανο «εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην μετὰ τὸ Τρεμούτσι, διὰ ν' ἀποκλείωνται εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς νήσου»³.

Β'. Περιοχὴ Κύμης.

Σάκανο. Στὸ χωριὸ Κάτω Κουρούνη σημαίνει «πρόχειρη, πρωτόγονη πόρτα ἀπὸ σανίδια ἢ κλαριά δέντρων, καμωμένη ἀπὸ τετράγωνο ἢ ὀρθογώνιο πλαίσιο, πάνω στὸ ὁποῖο καρφώνονται κάθετα, ὀριζόντια ἢ καὶ σταυρωτὰ μικρὲς πῆχες ἢ ἄλλα κλαριά»⁴. Χρησιμεύει γιὰ τὸ κλείσιμο αὐλῆς ἢ καὶ μαντριῶ.

Στὸ χωριὸ Ὀριό, κατὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, σημαίνει «θύρα κήπου ἐκ κλάδων συνήθως, ἄλλως ἀμφοριὰ»⁵.

Ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πόλιν τῆς Κύμης ἔχουμε, κατὰ τὸ ἴδιο ἀρχεῖο πάντα, τὴ σημασίαν «παλαιὰ καὶ σαθρὰ θύρα πεφραγμένου τινός τόπου».

Γ'. Βόρεια Ἑλλάδα.

Ἐδῶ νομίζω ὅτι ἔχουν τὴ θέσιν τους οἱ ἀκόλουθοι λέξεις:

Τσhιάκανου⁶, ποῦ μαρτυρεῖται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ ἀπὸ τὴν

¹ Μ. Κωνσταντινίδου, Ἡ νήσος Σκῦρος, ἱστορικὸν δοκίμιον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, Ἀθήνα 1901, σ. 150.

² Πρβ. καὶ Ν. Πέριδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθήνα 1940, σ. 11.

³ Μ. Δέφνεο, Τοπωνυμιαὶ τῆς νήσου Σκῦρου, Λαογραφία 9 (1926) 592. Πρβ. καὶ αὐτόθι, σ. 569.

⁴ Ἡ σημασία αὐτῆ μοῦ εἶναι προσωπικὰ γνωστή, ὅπως καὶ ἡ μεταφορικὴ «σαράβαλο, παλιόγρια». Εἰκόνα τοῦ σάκανου, ποῦ στὴ Ρόδο σήμερα λέγεται μακέλλα, βρῖσκει ὁ ἀναγνώστης στὴ Λαογραφία 12 (1939) 29. Συχνὰ στὴν Κύμη ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται στὸν ὑποκοριστικὸ τῆς τύπο (σακανάτσι).

⁵ Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἡ λέξις αὐτῆ, ποῦ συνήθως σημαίνει «στενὸ πέρασμα, πόρος» καὶ εἶναι συχνὴ ὡς τοπωνύμιο, ἐδῶ πῆρε τὴ σημασίαν τοῦ ὄργάνου, τῆς πόρτας, μὲ τὴν ὁποία κλείνεται περιφραγμένος χώρος. (Πρβ. καὶ τὸ στερεοελλαδίτικο [Παρνασσίδα] ἀμπουριὰ «εἰσοδος εἰς τόπον περιμανθρωμένον διὰ ξυλίνου φράγματος» καὶ τὸ τοπων. Πλατ'μπουριὰ [αὐτόθι] «εἰσοδος διόδος μετὰξὺ δύο βράχων», Γ'. Κόλιας, Ἀθήνα 44 [1932] 143). Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγήσῃ ἐν μέρει καὶ τὴν ἔπαρση τοῦ Ζάκκανο ὡς τοπωνυμίου καὶ στὴν Καλαβρία. Χρειάζεται ὁμοίως γι' αὐτὸ ἡ γνώση τῆς μορφολογίας τῶν φερώνυμων τόπων.

⁶ Ἄν ἡ ὑπόθεσή μου εἶναι, ὅπως πιστεύω, ὀρθή, βλέπουμε πῶς καὶ στὴν

Καστοριά τῆς Μακεδονίας με τὴ σημασία «μικρὸ ξυλαράκι».

Τσάκνα, πληθ., ἀπὸ τὰ σαρακατσάνικα «bûchettes»¹.

Τσακναράκια, πληθ., ἀπὸ τὴ Θράκη² «ξυλαράκια».

Τσάκνο με τὴ σημασία «κάρφος»³ καὶ σύνθετο «τσακνοισούκαλα (τὰ) δημ. μικροπράγματα, παλαιὰ καὶ ἀχρησता ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ, παρτάλια», μᾶς παρέχει καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ Δημητράκου. Ὁ Φιλήντας τέλος δίνει με τὸν ἴδιο τύπο τὴ σημασία «βίτσα εὐκολόθραυστη»⁴.

Μία συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν σημασιολογικῶν δεδομένων τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας με ὅσα μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη γραφτὴ παράδοση τῆς Ἑλληνικῆς μᾶς πείθει ἀμέσως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸ καὶ ρομανικὸ καλαβροσικελικὸ *zákkanu*, -u δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὰ ἀραβικά. Πραγματικά, οἱ σημασίες, ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ποὺ δημοσίευσε ὁ Rohlfis, μποροῦν νὰ διαιρεθοῦν σὲ τρεῖς κύριες ομάδες:

Α'. Ἰδιαιτέρος περιφραγμένος χῶρος μέσα στὸ μαντρί, ὅπου κλείνονται τὰ ἀρνιά ἢ τὰ μοσχάρια γιὰ νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τὶς μητέρες τους.

¹ Ἑλλάδα ἔχουμε, ὅπως στὴν Καλαβρία καὶ Σικελία, τροπὴ σ) τσ, προφανῶς ἀνεξάρτητη. Βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 31, σημ. 4.

² Βλ. C. Höeg, Les Saracatsans, τόμ. 2, Παρίσι - Κοπεγχάγη 1926, σ. 194, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀνάγει τὴ λέξη σὲ τύπο *τσάκουνα. Ὁ μαρτυρημένος ἀπὸ τὴν Καστοριά τύπος *τσιάκανου* (ζιτσάκανο) ἀντιστρατεύεται στὴν ὑπόθεση τοῦ Höeg. Ὁ τύπος ἐρμηνεύεται κατὰ τὸ νόμο τοῦ Kretschmer, κατὰ τὸν ὁποῖο ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ὅμοια φωνήεντα διαδοχικῶν συλλαβῶν, ποὺ βρίσκεται συνήθως κοντὰ σὲ ὑγρὸ, πέφτει (σκόροδο > σκόρδο, πλέθρον > πλέθρον, Ἄραχος > Ἄρα κλπ.). Ἔχουμε ὅμως καὶ παραδείγματα ἀφάκα > ἄφα κ.ά. (M. Φιλήντα, Γλωσσολογία καὶ Γλωσσολογία ἑλληνική, τόμ. 1, Ἀθήνα [1924], σ. 90), ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὸ τσάκανο > τσάκνο (Φιλήντα, αὐτόθι, σ. 145). Στὸ τοπων. *Τσακνοχώρι*, ποὺ θὰ μιλήσω γι' αὐτὸ σ' ἄλλη εὐκαιρία, δὲν ἔχουμε τσάκ(α)νο + χωριό, ἀλλὰ *Τσάκνας* > *Τσάκουνας* + χωριό.

³ Θρακικά 9 (1938) 316: «Ἀπριλίου δώκεκα, τσακναράκια μάζων».

⁴ Εἶναι ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σημασιολογικὴ μελέτη τοῦ τσάκνο νὰ δώσουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς σημασίες τοῦ συνώνυμου *κάρφος*, ὅπως ἀναφέρονται στὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου, τὸ ὁποῖο παραπέμπει ἀπὸ τὸ τσάκνο στὴ λέξη αὐτὴ: «μικρὸν ξηρὸν σῶμα, οἶον τεμάχιον ξηροῦ χόρτου, ἀχυρον, φρύγανον» πληθ. ξηροὶ κλάδοι ἢ κλῶνες, τεμάχιον ξύλου, ἀχυρα, τρίχες ἐρίου κττ., δι' ὧν τὰ πτηνὰ κατασκευάζουσι τὰς φωλεὰς αὐτῶν.— Ξυλαράκι, πελεκούδι. Ἡ ράβδος δι' ἧς ὁ Ρωμαῖος πρᾶκτωρ ἐπέψαυε τοὺς ἀπελευθερωμένους δούλους.— Ξύλινον πινακίδιον...».

⁵ Ὁ Φιλήντας, ἔ.ά., 1, 45 ἐτυμολογεῖ τὸ τσάκνο αὐτὸ ἀπὸ ἓνα *τσάκκανο, παράγωγο τοῦ τσακκίζομαι < διακκίζομαι «κάνω σκέρτσα ἀπὸ φιλαρσσκεία», πράγμα ποὺ βρίσκω πολὺ ἀπίθανο.

Ἡ πολὺ εἰδικὴ αὐτὴ σημασία μόνο ἀπὸ μακριὰ θυμίζει τὸ ἀραβικὸ *sākan* «κατοικία». Ἐντελῶς ἀντίθετα ὁ ποιμενικὸς αὐτὸς τεχνικὸς ὄρος ἀνταποκρίνεται ἀκριθῶς στὴν ἀρχικὴ σημασία τοῦ ὁμηρικοῦ *σηκός*, τὸ ὁποῖο ὑποθέσαμε παράλληλως τοῦ **σήκανον* - **σάκανον* (νεοελλ. *σήκανο* - *σάκανο*). Στὸ ὁμηρικὸ ἔπος ἡ λέξις *σηκός* προσδιορίζεται ἢ ἐκφέρεται συχνὰ μαζί με τὰ ἄρνες, ἔριφοι, πόριες. Ἔτσι λ.χ.

ι 219: *ταρσοὶ μὲν τυρῶν βροῖθον, σιείνοντο δὲ σηκοὶ
ἀρῶν ἢ δ' ἐρίφων...*

ι 225: *...αὐτὰρ ἔπειτα (λίssonτο)
καρπαλίμως ἐπὶ νῆα θοὴν ἐρίφους τε καὶ ἄρνας
σηκῶν ἐξελάσαντας ἐπιπλεῖν ἄλμυρὸν ὕδωρ.*

Ἄλλου δὲ γίνεται πιά λόγος γιὰ σηκοὺς ἀρῶν ἢ δ' ἐρίφων, ἀλλὰ νεογέννητων μόσχων (πόριες), ὅπως στὴν Καλαθρία καὶ Σικελία (*vitelli*):

κ 410: *ὡς δ' ὅτ' ἂν ἄγραυλοι πόριες περὶ βοῦς ἀγελαίας,
ἐλθούσας ἐς κόπρον, ἐπὴν βοτάνης κορέσωνται,
πᾶσαι ἄμα σκαίρουσιν ἐναντία· οὐδ' ἔτι σηκοὶ
ἴσχουσ'...*

Ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης ἤδη, σχολιάζοντας τὸν Ὅμηρο, εἶχε παρατηρήσει, 1165, 50: «σηκοὶ δὲ οἱ τῶν νεογνῶν, ὅθεν καὶ σηκίται ἄρνες λέγονται»¹.

Ὡστε ἡ ἀρχαιότατη αὐτὴ χρῆση τοῦ *σάκανον* >*zálkanon*, -ι, σώζεται μόνο, καὶ σὲ μεγάλη ἔκταση, στὰ κατωῖταλικά ἑλληνικά (καὶ ρομανικά), στὰ ὅποια βρίσκονται καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι καὶ, εἰδικότερα, ὄρισμοί. Στις ἄλλες νεοελληνικὲς διαλέκτους ἡ σημασία τοῦ *σάκανον* ἐξελίχθηκε, ὅπως ἐξελίχθηκε ἤδη στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ σημασία τοῦ *σηκός*². Μόνο τὸ παράγωγο ρῆμα *σασκάζω* μετὰ τὸ ὄρισμὸς τοῦ τύπου καὶ τὸ σύνθετο *πισκάζω* (<*ἀποσηκάζω*) διατηρήθηκαν στὴν Κρήτη καὶ στὴ Σικύρα³ ὡς ποιμενικοὶ τεχνικοὶ ὄροι, μετὰ σημασία ἀνάλογη πρὸς τὸ ὁμηρικὸ *σηκάζω*, ὅπως τὸ βρίσκουμε στὸ

Θ 130 *ἐνθα κε λοιγὸς ἔην καὶ ἀμήχανα ἔργα γένοντο
καὶ νύ κε σήκασθεν κατὰ Ἴλιον ἠύτε ἄρνες,
εἰ μὴ ἄρ' ὄξυ νόσηε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε,*

¹ Βλ. καὶ τὸ παρακάτω ἀναφερόμενο σχόλιο τοῦ Εὐσταθίου.

² Γιὰ τὶς διαφορὰς νεώτερες σημασίες βλ. τὸ Λεξικὸν *Liddel - Scott - Jones*. Ἡ παλαιὰ σημασία φαίνεται ὅτι ἐπιζῆ στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα, ὅπως βγαίνει ἀπὸ μεταφορικὴ του ἔκφραση, *Πολιτεία* E 460 C: *Οὐκοῦν καὶ τὰ αἰεὶ γιγνόμενα ἔκγονα παραλαμβάνουσαι αἱ ἐπὶ τούτων ἐφρονηκῆναι ἀρχαὶ εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν εἴτε ἀμφοτέρω... τὰ μὲν δὴ τῶν ἀγαθῶν, δοκῶ, λαβοῦσαι εἰς τὸν σηκὸν οἴσουσι παρά τινος τροφούς, χωρὶς οἰκούσας ἐν τινὶ μέρει τῆς πόλεως...», ὅπου *σηκός* εἶναι ξεχωριστὸ τμήμα, στὸ ὁποῖο ἀνατρέφονται μικρὰ παιδιὰ, ἀντὶ γιὰ ἀρνιά καὶ κατσίκια.*

³ Βλ. ἄνωτ., σ. 31 - 32.

για τὸ ὁποῖο ὁ Εὐστάθιος, 703, 37,¹ σημειώνει: «λέγεται δὲ τὸ σηκάζεσθαι οὐχὶ ἀπλῶς ἐπὶ πάντων θρεμμάτων, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ ἀρῶν, καὶ σηκός ὁ τόπος τῆς αὐτῶν σιάσεως».

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι τὸ παράγωγο ἀπὸ τὸ *zákkanu*, -u, μὲ ρομανικὴ κατάληξη, καλαβρέζικο ρῆμα *zaccanare*¹ διατηρεῖ τὴν ὁμηρικὴ ἀκριβῶς σημασία «separare gli agnelli dalle pecore».

Β'. Μαντρι γιὰ πρόβατα, γίδια ἢ βόδια, χοιροστάσιο.

Οἱ σημασίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ εὐρυνση τῆς προηγούμενης, ἀκολούθησαν δὲ τὴν ἴδια πορεία πὺ ἀκολούθησε ἡ λέξη σηκός καὶ πὺ μαρτυρεῖται συχνὰ σὲ ἀρχαῖα καὶ μεταγενέστερα κείμενα.

Γ'. Μικρὸ κομμάτι γῆς μικρῆς ἀξίας, μεγάλη πέτρα, σανίδα.

Ὅτι φωνητικὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐρμηνεία τοῦ *zákkanu*, -u ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ *zakka*, πρὸς τὸ ὁποῖο παρουσιάζει σημασιολογικὴ ὁμοιότητα, ἐξηγήθηκε ἤδη παραπάνω, σ. 29. Πῶς ἔμωσ θὰ ἐξηγηθῆ ἡ σημασιολογικὴ διαφορὰ τῆς ομάδας αὐτῆς ἀπὸ τὴν προηγούμενη; Ἄν ἀναχθοῦμε στὶς ἑδαφικὲς προϋποθέσεις πὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἑνὸς μαντριοῦ, τὸ ὁποῖο κατασκευάζεται ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους βοσκὸς κυρίως στὰ βουνὰ καὶ, πάντως, σὲ ἑδαφος πὺ δὲ χρησιμοποιεῖται γιὰ καλλιέργεια, πὺ δὲν ἔχει χῶμα, γιὰ ν' ἀποφεύγεται ἡ δημιουργία βορβόρου ἀπὸ τὶς βροχὲς ἢ ἀπὸ τὰ οὖρα τῶν ζώων, βρίσκουμε τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ *zákkanu*, -u «μαντρι» πέρασε στὴ σημασία «μικρὸ τμήμα γῆς μικρῆς ἀξίας»². Τὸ ἀκατάλληλο αὐτὸ γιὰ καλλιέργεια ἑδαφος εἶναι πετρώδες· ἀπ' αὐτὸ καὶ ἡ σημασία «μεγάλῃ πέτρα, βράχος».

Οἱ σημασίες αὐτὲς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἐξέλιξης ἀνεξάρτητης ἢ στὰ ἑλληνικὰ τῆς Καλαβρίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέρασαν στὴ ντόπια ρομανικὴ διάλεκτο, ἢ στὰ ἴδια τὰ ρομανικὰ τῆς Cosenza, γιὰτὶ παρόμοια ἐξέλιξη δὲ βρίσκουμε στὶς ἄλλες νεοελληνικὲς διαλέκτους. Ὅμως ἡ σημασία «σανίδα» (*ašékani*)³, μοναδικὴ στὸ ἰδίωμα τῆς Riapa, τῆς ἐπαρχίας τοῦ Reggio, φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας σημα-

¹ Βλ. ἄνωτ., σ. 27. Ἡ προσθήκη ρομανικῶν καταλήξεων σὲ ἑλληνικὲς λέξεις καὶ τὸ ἀντίθετο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα, ὅπως διαπίστωση προσωπικὰ, στὶς διαλέκτους τῶν διγλωσσῶν πληθυσμῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας. Πρβ. *ciumare* (τσιουμάμαι) <κοιμάμαι, *Rohlf's*, *Etym. Wörterb.*, ἀρ. 1039, κ.π.ἄ. Μοῦ πασιέει <μιρίαιε κλπ.

² Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μόνο μικρὸ κομμάτι ἀγροῦ ἑδάφους ὀνομάζεται στὴν Cosenza *zákkanu* καὶ ὄχι μεγάλη ἔκταση. Ἡ μεταφορὰ εἶναι εὐκολοεξηγήτη ἀπὸ τὴν ἔκταση ἑνὸς μαντριοῦ.

³ Βλ. ἄνωτ., σ. 31.

σιολογικής εξέλιξης, που ακολουθήσε ή λέξη *σάκανο*, με τούς διάφορους τύπους που ήδη αναφέρθηκαν, στις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους¹. Έδῶ δηλαδή ή σημασιολογική εξέλιξη ξεκινᾶ ὀχι ἀπό τήν ἔννοια τοῦ περιφραγμένου χώρου, ἀλλά ἀπό τήν ἔννοια τοῦ ἴδιου τοῦ περιφράγματος², που ἀποτελεῖται ἀπό πλεχτά κλαριά ή ξύλα. Μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ ὄρου *μάντρα*, *μαντρί* και ἄλλων νεώτερων συνώνυμων (*στάνη*, *στρούγκα*), ή ἀρχαία λέξη περιορίστηκε στή δήλωση τῆς πόρτας τοῦ μαντριοῦ, και κυρίως μιᾶς πόρτας πρωτόγονης και σέ κακή κατάσταση (*σαθρά*) μαντριοῦ ή αὐλῆς ή ἄλλου περιφραγμένου χώρου, τέλος σέ κάθε ξύλο εὐκολόσπαστο³, σέ κομμάτι: ξύλο. Στή σειρά αὐτή ἀνήκει, νομίζω, και ή σημασία τοῦ κατωϊταλικοῦ *aškkanu* «μικρή σανίδα, που μπαίνει ἀνάμεσα στά δοκάρια γιά νά σχηματισθῆ τὸ πάτωμα».

Τώρα λίγα λόγια γιά τὰ σχετικά κατωϊταλικά τοπωνύμια. Ὁ Alesio⁴ ἀναφέρει ἀπό τήν Καλαβρία δύο φορές *Zaccano* σέ πληθυντικό *Zaccana*, *Zaccani*, *Τζάγκανον* ἀπό τὸ Syllabus τοῦ Trinchera (τοῦ ἔτους 1268), τὸ ὑποκοριστικό *Zakkan'edu*, τέλος τὸ *Zaccanopoli*. Ὑστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε δὲν εἶναι δύσκολὸ νά ἐξηγηθοῦν οἱ λόγοι: τῆς ὀνοματοθεσίας αὐτῆς. Σ' αὐτὸ μᾶς βοηθᾶ και ή ὕπαρξη τοῦ ἴδιου τοπωνυμίου στή Σκύρο (*Σήκανο*) και τῶν πολυάριθμων συνώνυμων *Μάντρα*, *Μαντρί*, *Μαντράκι*, *Στάνη*, *Στρούγκα* και τῶν σύνθετων και τῶν παράγωγων τους, που βρίσκονται σέ κάθε γωνιά τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Δὲ θά ἦταν ἴσως παράτολμη ή ὑπόθεση ὅτι: τὸ τοπωνύμιο *Zaccanopoli* ἀνάγεται: σέ **zaccanopulo*⁵, ὑποκοριστικό τοῦ *zaccano*, - *u*, παράλληλο πρὸς τὸ μαρτυρημένο με ρομανική κατάληξη *Zakkan'edu*, ἀπὸ τήν Caulonia⁶.

*

Ἡ ἔρευνα που προηγῆθηκε πείθει, νομίζω, ὅτι οἱ κατωϊταλικῆ λέξη *zdkkano*, - *u* εἶναι ἕνας ποιμενικός τεχνικός ὄρος, που διατηρήθηκε με τή δωρική του μορφή στήν παλαιά Μεγάλη Ἑλλάδα. Ἡ με-

¹ Βλ. ἄνωτ., σ. 33-35.

² Πρὸς και τὸ σημερινὸ *μάντρα*, που σημαίνει συχνά τὸν «τοῖχο που περικλείνει ἕνα χώρο».

³ Σιγουρα τὸ *σάκ(α)νο* κλπ., που σημειώθηκαν ἄνωτ., σ. 34-35, σχετίστηκε παρετυμολογικά πρὸς τὸ *σακίζω* «σπάζω», ἀπὸ γλωσσικούς, ἀλλά και ἀπὸ πραγματικούς λόγους: Τὰ κλαριά δηλαδή και τὰ ξύλα που ἀποτελοῦν τὸ φράχτη τῆς μάντρας, ὅπως τὰ θέρνει ὁ ἥλιος και ή βροχή, σακίζουν, ξεραίνονται και σπάζουν εὐκόλα, γίνονται κομματάκια, πράματα τιποτένια, χωρίς ἀξία (πρὸς *σακνοισούκαλα*).

⁴ Βλ. ἄνωτ., σ. 28.

⁵ Πρὸς τὸ οἰκογενειακὸ *Στεφανόπουλος*, που ἔγινε στήν Κορσική *Stephanopoli*.

⁶ Βλ. και σ. 28, σημ. 1, και σ. 29.

γάλη έκταση και η συχνότητα που έχει η χρήση του εκεί, όπως και η αρχαιότητα σημασία που διατηρεί στις περισσότερες περιπτώσεις, υποδεικνύει ότι έχουμε μπροστά μας μια ντόπια λέξη, που εξακολουθεί να ζή από την κλασική εποχή. Την ίδια η της ίδιας οικογένειας λέξεις βρίσκουμε με δωρικό τύπο, αλλά σε λιγότερη χρήση και, συχνά, με πολύ διαφοροποιημένη σημασία, η και ως τοπωνύμιο, σε διαλέκτους που καλύπτουν αρχαίο δωρικό υπόστρωμα (Κρήτη, Ρόδος, Μακεδονία). Με δωρικό τύπο την βρίσκουμε σπάνια και σε περιοχές που στην αρχαιότητα μιλούσαν ιωνικά (Κύμη), παράλληλα όμως με λέξεις της ίδιας οικογένειας με ιωνικό-αττικό τύπο (σηκός), ενώ σε γειτονικές μ' αυτές παλαιές ιωνικές περιοχές (Σκύρος), βρίσκεται μόνο ο ιωνικός τύπος (σήκανο, σηκός).

Το παράδειγμα είναι διδακτικό από την άποψη της καταγωγής της νέας Έλληνικής, που είχε αντιμετωπισθή λίγο σχηματικά παλαιότερα, και χαρακτηριστικό της πάλης των διαλεκτικών στοιχείων στο έσωτερικό της Κοινής και των αποτελεσμάτων της: Σε μακρινές δωρικές περιοχές, όπως η Μ. Ελλάδα, διατηρείται παντού και γενικά ο δωρικός τύπος ως τεχνικός όρος, ενώ στην κυρίως Ελλάδα διατηρείται μόνο σποραδικά, κάποτε παράλληλα με παλαιό ντόπιο ιωνικό, πάντα με αλλαγμένη σημασία. Όταν δέν πρόκειται για τεχνικό όρο αναφερόμενο στο είδος της κύριας ανασκόλησης των δωρικών πληθυσμών, τότε η ιωνική-αττική λέξη της ίδιας οικογένειας (σηκώω-σηκώνω) κερδίζει έδαφος και κατακτά και τις ίδιες τις δωρικές περιοχές.

Το πρόβλημα είναι σύνθετο και θα χρειαστή εργασία πολλών έρευνητών, που, με τη βοήθεια του νεοελληνικού γλωσσικού θησαυρού, θα μπορέσουν να διαφωτίσουν πολλά σημεία της γλωσσικής μας ιστορίας, που την είδαμε έως σήμερα σε πολύ χοντρές γραμμές.